

staan, maar zelf geen enkel verband meer kunnen leggen, ook geen kosmisch verband in ruimsten zin: tweede dood. Staan buiten de verbanden. Staan buiten de verbonden. Congregatie zonder coetus, ook niet tot den coetus met het kleinste kosmisch leven meer bekwaam te wezen. Tweede dood.

Hier hangt een tweede punt mee samen: de „dood” en de „hades” zijn een tijdlang in de wereld door God geduld. Wel waren ze voor den vuurpoel bestemd, omdat ze in Gods kosmos niet oorspronkelijk gedacht zijn, maar ze werden van het moment der eerste zonde af aan tot het moment van de „tweede opstanding” toe geduld. Geduld, want niet door geweld, alleen door recht moesten zij verslagen worden, weggewerkt. Geduld — want deze wereld was de wereld van den viciösen cirkel: dood en leven, hades en zomestral, ze vochten hier tegen elkander. En hielden elkaar in evenwicht. Dat was de wereld van de „gemeene” gratie. En van het „gemeene” oordeel, het oordeel, dat nog maar „gemeen” (of: algemeen) kon heeten: het oordeel, dat, ook in het natuurlijk leven, den vloek weerhouden zag, getemperd, en verhinderd door de „gemeene gratie”. Wanneer de tweede dood nu heet: een definitieve uitstooting van den eersten dood, en van den hades, dan wil dat zeggen: dat het „schema” van de eerste wereld („deze wereld”) is voorbijgegaan (1 Cor. 7:31). Met andere woorden: daar, waar de tweede dood is, daar is geen gemeene gratie meer. Het oordeel is er onweerhouden, gelijk, precies naar dezelfde wet, in den hemel de zegen, de genade, onweerhouden zijn. De wet van het „algemeen” in het oordeel en in de genade is nu opgeheven; ze was slechts voor een tijd gesteld. Alles is nu „bizar”, alles is het eigenlijke, in alles proeft men van de dingen de „quintessence”. „Onvermengd” worden nu Gods bekens geschonken. Zowel in hemel als in hel.

Dit is de kracht van Paschen dus: hetgeen gemengd is, wordt tot zijn onvermengden staat herleid.

Hierom zie elk op Paschen toe: omdat het leven erin doorbreekt, brengt het schifting, crisis. „Nu is het oordeel dezer wereld”.

K. S.

KERKELUK LEVEN

De Gereformeerden en het toneel tot omstreeks 1620.

Bij de Uitgeversmaatschappij J. H. Kok te Kampen verscheen dezer dagen onder den titel: „Christendom en Historie” een „lustrumbundel”, uitgegeven vanwege het gezelschap van christelijke historici in Nederland.

Deze uitgave verdient onze volle aandacht en warme aanbeveling. Het zooveel genoemde genootschap stelt zich o.m. ten doel, „als organisatie van geestverwanten ook nog afzonderlijke aandacht te schenken aan vraagstukken, die de rol van het Christendom in de geschiedenis en den invloed van onze Christelijke overtuiging op het historisch onderzoek raken”. Een genootschap, dat zulk een doel zich voor oogen houdt, aanvaardt daarmee natuurlijk levens groote moeilijkheden; geen wonder dan ook, dat in den eersten lustrumbundel, naast bijzonder goede historische bijdragen, ook enkele beschouwingen gegeven werden, die m.i. het goede spoor op bepaalde punten — meer ook niet — bijster waren. Maar toch was die eerste bundel reeds een weldaad. En de tweede, die thans voor me ligt, schijnt mij van nog grooter betekenis dan de eerste. Ik ben er heel blij mee, en beveel kennisneming ten zeerste aan.

Dat ik in deze rubriek de aankondiging geef, heeft zijn reden. Een van de overheerschende bijdragen, die van het 267 bladzijden bevattende boek de pagina's 96—169 beslaat, is van de hand van prof. dr. J. Wille, en heeft tot titel: „De Gereformeerden en het toneel tot omstreeks 1620”.

Ieder voelt dadelijk, waarom deze bijdrage voor ons, ook in het kerkelijk leven, betekenis heeft. Nog maar heel kort geleden — in „Perschoon” gaven wij er verslag van — associeerde iemand, die volksvoorgangers kweeken wil, zich met de uiterste achterhoede des volks, toen hij n.l. — in gruwel misverstand — alle „spelen van rollen” zomaar samen vat onder den ééne noemer van: „L'E comédie”. Dit lijkt dan gereformeerd; althans de suggestie wordt gewekt, dat een gereformeerd geweten daarin zijn hunkering naar een schoon verleden waarneembaar maakt. Maar de vraag rijst in denkende menschen: IS het nu ook zoo?

Welnu — daarom is het goed, eens aan de hand van een bekwaam historicus het terrein, waarop die vaders leefden en getuigden, te verkennen. Dr. Wille kiest het tijdperk van den gereformeerden bloeitijd, toen het erop aankwam, scheppend op te treden voor later, en zorgvuldig te formuleeren voor volgende geslachten.

Laat ons eens enkele dingen uit zijn feiten-materiaal meedeelen.

Is het waar, zoo begint dr. Wille zijn betoog, dat bij de Calvinisten bepaaldelijk heerschzucht en domheid en blind vooroordeel het toneel, en in het algemeen de vrije ontwikkeling der kunst, hebben tegengehouden? En is daarmee alles omtrent hun verzet, voorzover het dan werkelijk bestond, gezegd?

Al wordt zulk een verwijt uit den treure gesteld en nagepraat, dr. Wille stelt daartegenover zijn ontkennings.

Dat er verzet van Calvinistische zijde kwam, is waar. Maar daar zat wel wat meer achter, dan velen zien of willen zien.

Reeds het enkele feit, dat ook vele niet-, ja zelfs anti-gereformeerden hun bezwaren tegen het toenmalige toneel inbrachten, stemt tot nadenken, zegt dr. Wille. Trouwens, ook vroeger, in de middel-eeuwen, opperde menigeen tegen het toneel, gelijk het bestond, bedenkingen, die met dogmatische of despotische geestesstructuur niets te maken hadden. Aan Vives wordt herinnerd, en aan Erasmus.

Daarnaast treedt dan het andere feit, dat vele hervormingsgezinden van een gezuiverd, en methodisch-ingedacht toneel, zelfs stellig heil verwachtten, zelfs voor de verbreiding der Christelijke gedachte, hoewel dit laatste dan minder, dan ter propagering van kerkelijke gedachten.

Zoo wordt reeds aanstonds de weg geëffend voor het trouwens aan normaal ontwikkelden al lang bekende onderscheid tusschen het „beroepstoeleel” of toneel voor het volk enerzijds, en de „ludi scholares”, d.w.z. „spelen ten behoeve van Latijnse scholen en universiteiten, ten dienste van taalstudie en vorming van voordracht, houding, manieren en zeden van de jeugd” (bl. 102), anderzijds. Martin Bucer b.v., bestrijdt het eerste, maar regelt het tweede, en laat daarbij ook „den luim” gaarne het woord. Zoo staat deze „hervormer van Straatsburg” op dit punt vrijwel naast den deïstischen en negatief-ironischen rechtsfilosoof Jean Bodin, die het gebruikelijke beroepstoeleel een pest achtte, maar voor het overige geen algeheel verbod, doch censuur bepleitte.

De verhoudingen waren vrij ingewikkeld — aldus vervolgt het betoog — want tusschen „toneel” en „preekstoel”, die beide op het volk invloed oefenden, stond de overheid, niet altijd even vast, te balanceeren; en bovendien — de beroepstoeleel-spelers waren niet bepaald onvermengde dienaren „der kunst”. „Ze waren kermisvolk, vermakelijk mischgen, verachtelijk zeker; verstoken van alle burgerlijke eer, uitgesloten van alle kerkelijke rechten. Vaste schouwburgen ontbraken of waren uiterst zeldzaam” (bl. 106). Vandaar het nu voor goedwillenden begrijpelijk verschijnsel, dat in Engeland „de grootste voorstanders en beschermers van het studenten-toneel, Leicester en Elisabeth ingesloten, aan deze beroeps-acteurs streng den toegang tot Oxford of Cambridge ontzegden” (106/7). Geconstateerd dient de worden, „dat de verdedigers van het toneel, in de 16e eeuw en later, zich op hetzelfde standpunt stelden als de bestrijders: de onmisbaarheid der zedelijke leering, de ontoelaatbaarheid van wat voor goede zeden gevaarlijk kon zijn. Het is voor geen tegenspraak vatbaar; men streed niet over het beginsel, maar over de toepasselijkheid en de toepassing” (bl. 107). Er waren, zeker, van „het” toneel, gelijk het reilde en zeilde, voor- en tegenstanders; maar prof. Wille constateert, onder overlegging van bewijsmateriaal, een „beiden gemeenschappelijk uitgangspunt” (110).

Men pleitte pro en contra, maar met „gelijke praemissen” (110). Ook Spaansche theologen hadden het toneel den oorlog verklaard, en „Requesens kwam in Nederland, beladen met de kerkelijke ban... omdat hij in Milaan het toneel had beschermd” (113). En Bossuet „de lofzanger van Lodewijk's trouwbreek jegens zijn Gereformeerde onderzaten”, deed heel het toneel in den ban.

Het waren dus lang niet de „puriteinen” en „calvinisten”, die bezwaar hadden tegen het toenmalige beroepstoeleel.

Dit wil natuurlijk niet ontkennen — we volgen nog steeds het betoog — dat (speciaal in Nederland) de oppositie der Gereformeerden wel het sterkst en taaist was. Over hen spreekt nu prof. Wille nog afzonderlijk.

De Engelsche Gereformeerden bestreden „het” toneel, maar lieten het schooldrama, mits behoorlijk geregeld, begaan. De Gereformeerden in Zwitserland en Frankrijk laten zich minder gemakkelijk beschrijven op dit punt. Calvin blijkt „tegenstander van het volkstoeleel”; het hem omringende en steunende predikantencollege stelde den regel: „goede of kwade stukken, geen toneel” (122). Argumenten? Men hoore de aanklacht: „karakterbederf door dienst van schijn, en verzuim van ware levenstaak, tijd verkwisten, geld verkwisten, armen te kort doen, jacht naar genot, onrust onder 't volk, zinnenprikkend, zedigheid roovend, Heilige Schrift neerhalend en mishandelend, afgoderij bevorderend” (123). Allegorische stukjes

werden evenwel onder Calvijn (1558), en ook onder Beza, soms wel vertoond (123). Beza zelf schreef trouwens een schoolspel voor zijn leerlingen; Thema: Abrahams offer. Beza verdedigt dan ook hier het bijbelsche drama, niet het toneel in het algemeen, niet het volkstoeleel (124).

Zoo komt de zaak van het toneel tenslotte op synodes. De synode van Poitiers (1560) veroordeelde het bijwonen van alle toneelvoorstellingen, maar liet uitdrukkelijk de school-spelen toe (ludi scholares), mits ze geen bijbelsche geschiedenissen opvoerden. (Voor Apeldoorn — docent van der Schuit — om eens over na te denken). De synode van Figeac (1579) keurde nog eens met nadruk het kiezen van bijbelsche stof voor een toneelstuk, waar dan ook, af.

Dit laatste is dan een nieuw element in de geschiedenis (126), want sedert Beza en Bucer waren bijbelsche „stoffen” juist veelszins aanbevolen geweest. Blijkbaar achtte men op den duur den inhoud der bijzondere openbaring te hoog voor het spel; men kon trouwens aan bepaalde experimenten op dit terrein duidelijk bemerken, dat de openbaringsinhouden licht onder humanistische bewerkingsmethoden schade leden (127—129). Waarschijnlijk heeft deze houding der Fransche synodes ook op de Engelsche praktijk invloed geëffend; immers, werden daar aanvankelijk de schoolspelen in de universiteitssteden ook nog op Zondag gehouden, langzamerhand wordt met deze praktijk gebroken (130/1).

En Nederland?

Een Kamper predikant (Nolthenius) heeft, naar beweerd wordt, het eerst in een te Kampen verschenen boekje afzonderlijk over de toneelkwestie geschreven. Jammer genoeg, is dit geschrift dr. Wille niet in handen kunnen komen. Toch blijkt uit andere bronnen, dat men in Nederland huiverig was voor het toneel, ondanks „de diensten aan de hervorming bewezen” (134). Vandaar dan ook, dat de synode van Dordrecht, 1578, tegen het toneel opponeerde, maar hoe? „Het gaat over spelen en zien, niet over schrijven en lezen; over geestelijke toneelsporten (bijbelsche historie of christelijk dogma behandelend), over niet gewijde onderwerpen wordt niet gesproken; en over volksvoorstellingen van redrijkers, niet over schoolspelen, en ook niet over het beroepstoeleel”, zegt dr. Wille (136). Beroepstoeleel kwam niet voor bijna, en „het schoolstoeleel wilde men hier zeer waarschijnlijk met opzet buiten geding laten. Misschien ook wel de voorstelling in besloten kring van familie of vrienden” (136/7). Zoo is in dit optreden geen „predikantenheerschzucht”, maar „inzicht, ervaring en roeping” aan het woord. Dom of rigoristisch kan men het kerkelijk verzet tegen het kiezen van bijbelsche toneelstof ook niet noemen; had niet Goethe er reeds bezwaar tegen? (138).

Latere provinciale synodes mogen al „niet geheel gelijk in de interpretatie en toepassing” van het besluit van Dordrecht 1578 geweest zijn, toch valt te constataren, dat zoo goed als zeker (bl. 139) Amsterdam (1583) en Edam (1586) de school-drama's buiten hun verbodssfeer gehouden hebben, en verdient het opmerking, dat de debatten in Den Haag 1591 uitdrukkelijk (van synodale zijde) onderscheid maken tusschen de redrijkkunst en de redrijkersspelen (141). „In de kunst” mag men „zich oefenen, maar Gods Woord” (mag men) „zoo niet spelen” (141), zoo heet het daar. Wie de zeer breed gedocumenteerde omschrijving van de zotte, half-roomsche halfheidensche spelen van die dagen bij dr. Wille (142—145) met aandacht volgt, zal trouwens het optreden van deze synodes volkomen kunnen en moeten billijken, en het zelfs voorzichtig moesten noemen, en gematigd, d.w.z. vrij van alle overdriving en generalisatie en begripsverwarring. De Leidsche predikanten, als zij met de lastige overheid van Leiden aan 't bakkeleien zijn over de zaak, slaan trouwens óók al niet door; ze geven toe, dat spelen in 't algemeen een „middelmatige zaak” zou kunnen heeten, wijzen er evenwel terecht — op, dat men „middelmatige zaken” in de praktijk van het leven niet „middelmatig” houden kan (147); wat trouwens wel juist gezien stond op een zoodanig peil, dat niet alleen de litteraire lijnproever Van Hout, maar ook de gemiddelde regent er van walgde” (147).

In den strijd, dien de kerk met een laksche, of tegen kerkelijke inmenging gekante, overheid ter zake te voeren had, bleef hierna tot 1618 toe alles vrijwel bij het oude. Friesland (1590) wil ook den studenten de pen op den neus zetten, maar spreekt twee jaar later, voorzichtiger geworden, weer uit, dat men zich toch maar zal houden aan Dordrecht 1578 en geen meederen last zal opleggen (153). Iets dergelijks overkomt den magistraat van Franeker, de academiestad: eerst een verbod aan studenten, daarna weer toestemming, voor één keer (153/4). Het schooldrama beteekende trouwens over het algemeen niet veel in Friesland. In andere provincies voelt men, gelet op bijkomende misbruiken, meer voor den radicalen maatregel van een algemeen verbod (154); Utrecht was mar-

der streng bod af, C (155). In genoege to wijzing n kerkelijke heele afs ende Fra ofte elden volg (156)

De alg kerkelijke kennen n meerden in zi goe d worden te zijn in zich hadden nut, van door gen... maar den koe heid zc ook op zoude Junius, z algeme zonder gische toneelsp bleek re dering v met zo wilde” (1 Nadat ethici he oordeeler algemeen wachten teressant sins en, uitreksel (1633) al die al d menten a Engelsch scherpt, tegen me rijk had die naar Coster n

Uit dit excerpt hier ver te moge

1) dat formeerd practisch 2) dat de inder ten, niet onzen ti n.l. van toneel dige sor den arb slechts e brengt.

3) dat neel nie lijk) lev moet „v lijke pas knipt, h herroepi dramatis

4) dat gemeen is, en d

5) dat punten, demisch of in al kennen veroord daarbij abstr; der gel plaats i der kw

6) da kleinges bourde, slechts een on thans n zuimde welijks de alge terecht komen, Dat l dat het of wij